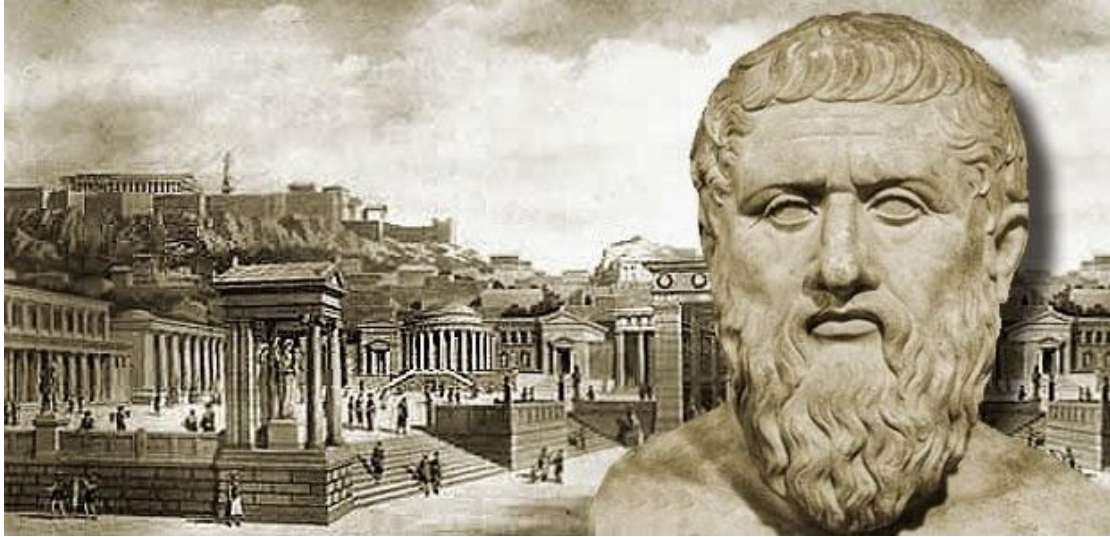

Άρης Διαμαντόπουλος.
Υποστράτηγος ε.α., Διδάκτωρ Φιλοσοφίας.

Φιλοσοφία Ηγεσίας κατά Πλάτωνα.

Φιλοσοφία Ηγεσίας κατά Πλάτωνα

1. Εισαγωγικά

Αποτελεί γεγονός αναμφισβήτητο στον φιλοσοφικό κόσμο ότι ο Πλάτων υπήρξε ο κορυφαίος των φιλοσόφων της αρχαίας και σύγχρονης εποχής, ο οποίος τόσο βαθιά ενέπνευσε την μεταγενέστερη Φιλοσοφία¹.

Με την μέθοδο του διαλόγου και με την διαλεκτική τέχνη, ο Πλάτων ερεύνησε, σχεδόν, όλα τα φιλοσοφικά θέματα.

Μίλησε για την Γνωσιολογία, την Οντολογία και Κοσμογονία, για τη Δικαιοσύνη και τους Φύλακες, για την Επιστήμη της Ηγεσίας και την Αρετή και για τόσα άλλα θέματα των οποίων η ανάπτυξη εκφεύγει των ορίων της παρούσας εργασίας.

Σε όλες τις φιλοσοφικές του απόψεις ο Πλάτων υπήρξε δυναμικά εξελικτικός φιλόσοφος, εκεί όμως που παρέμεινε διά βίου σταθερός στις φιλοσοφικές του απόψεις, ήταν η σημαντική αξία της Αρετής για την ύπαρξη του κοινωνικού ανθρώπου.

Όσον αφορά για τον ηγέτη και την Επιστήμη του, θεωρείται αυτή ως πρώτη των άλλων επιστημών και μάλιστα ανήκουσα στην «Επιτακτική» τοιαύτη².

Στο ερώτημα, εάν ο ηγέτης γεννιέται ή γίνεται, ο Πλάτων υπήρξε εξελικτικός, υποστηρίζοντας κατ' αρχάς τον χαρισματικό ηγέτη για να καταλήξει στην παιδευτική αρχή της ηγεσίας ότι «εκείνος ο οποίος θα κατορθώσει ν' άρχει πρώτα τον εαυτό του, θα έχει μάθει και τους άλλους ν' άρχει»³.

Απόψεις όχι πολύ διάφορες απ' αυτές του μαθητή του Αριστοτέλη, ο οποίος υποστήριξε, ότι ο ηγέτης πρέπει να εμπνέει το ήθος στο σύνολο της κοινωνίας⁴.

Ως επιτυχέστερο ήθος ηγέτη θεωρεί και προτείνει αυτό του «Φιλόσοφου - Βασιλιά», το οποίο ήθος εκφράζεται πρακτικά στην αναγκαιότητα συνύπαρξης και συλλειτουργίας στην προσωπικότητα του ηγέτη: η σοφία και η δύναμη.

Βεβαίως, με την αμοιβαία προϋπόθεση της αυτοπειθαρχίας της δύναμης στην ευνομία της σοφίας, αλλά και αντιστρόφως της αυτοπειθαρχίας της σοφίας στη δύναμη, ώστε τελικά να υπάρξει ευβουλία και ευπραξία.

Συνδεδεικός κρίκος της σοφίας και της δύναμης είναι η αρετές του ηγέτη.

2. Σκοπός

Το κεφάλαιο αυτό της Φιλοσοφίας της Ηγεσίας αποβλέπει να παρουσιάσει τις θεμελιώδεις αρχές αυτής, οι οποίες είναι οι πλέον αναγκαίες για την κοινωνία των ανθρώπων.

Αρχές εμπνευσμένες από το συμπαντικό γίγνεσθαι, τις οποίες ο Πλάτων, ως συνήθως, προβάλλει να ισχύουν και στο ανθρώπινο γίγνεσθαι.

Από αυτές τις θεμελιώδεις φιλοσοφικές αρχές, απορρέουν, όχι μόνο όλες οι άλλες πρακτικές αρχές ηγεσίας, αλλά συγχρόνως σε αυτές ενσωματώνονται επίσης και οι αρετές ενός ηγέτη.

3. Φιλοσοφικές Αρχές Ηγεσίας

Αυτές, λοιπόν, οι από το συμπαντικό γίγνεσθαι αρχές της Φιλοσοφίας Ηγεσίας, κατά Πλάτωνα, είναι εν συντομία οι ακόλουθες:

α. Ωθούν τον Αρχηγόν

Η Θεά Εστία έχει σχέση με τη λέξη «έστιν», δηλαδή εκείνου που μετέχει στην ουσία της ύπαρξης των πραγμάτων.

Γι' αυτό και στα παλιότερα χρόνια η εστία ελέγετο και «εσσία», που σημαίνει ουσία⁵.

Ενώ αυτοί που υποστήριζαν την γνώμη του Ηράκλειτου, ότι όλα τα όντα κινούνται και τίποτε δεν μένει στάσιμο, την ουσία ονόμαζαν και «ωσία», δηλαδή ώθηση και κίνηση, διότι αιτία και αρχηγός όλων αυτών των πραγμάτων είναι το «ωθούν»⁶.

Αλλά πέραν από τις αρχηγικές αυτές δυνάμεις, που ωθούν τον κόσμο σε μια αέναη αυτοτέλεια, υπάρχουν ο έρωτας και η κίνηση, που συντελούν στο διαρκές «γίγνεσθαι» αυτού του κόσμου.

Άρα η ώθηση γεννά την κίνηση των όντων, προϋπόθεση όμως και αιτία της ώθησης είναι ο έρωτας, ο οποίος δημιουργεί και την κορυφαία των κινήσεων που είναι αυτή που θέτει τον εαυτόν της σε κίνηση.

Για την αυτοκινούμενη κίνηση, ο Πλάτων υποστηρίζει, ότι είναι η πρώτη κίνηση που εμφανίστηκε στο Σύμπαν και η οποία έθεσε σε κίνηση όλα τ' άλλα είδη κινήσεων⁷.

Πιο πριν, όμως, από την Κίνηση γεννήθηκε ο Έρωτας, ο οποίος, κατά τη γνώμη του Ερυξίμαχου, είναι μεγάλος και αξιοθαύμαστος και **απλώνει την ενέργειά του στο σύμπαν και στ' ανθρώπινα και στα θεία πράγματα.**

Έχει μεγάλη και πολλαπλή δύναμη ο έρωτας και ιδιαίτερα **αυτός που συντελεί στ' αγαθά με σωφροσύνη και δικαιοσύνη** και μας προξενεί κάθε ευδαιμονία και μας κάνει ικανούς να επικοινωνούμε και να είμαστε φίλοι και με τους εαυτούς μας και με τους Θεούς⁸.

Ενώ κατά τον Αγάθωνα, **ο έρωτας ούτε αδικεί, αλλά ούτε αδικείται** από ανθρώπους και θεούς και τούτο διότι ο έρωτας δεν υπηρετεί και δεν ενεργεί με τη βία, αλλά θεληματικά.

Επί πλέον ο έρωτας, εκτός από δίκαιος, είναι και φρόνιμος, **διότι εξουσιάζει όλες τις ηδονές και τις επιθυμίες.**

Ο έρωτας είναι και **ανδρείος**, διότι νικά τον Άρη, τον Θεό του πολέμου.

Από αυτόν τον έρωτα λοιπόν πρέπει να διακατέχεται και ο ηγέτης της κοινωνίας των ανθρώπων, ώστε να μπορεί να κινεί, να δημιουργεί, να μεριμνά και να συντηρεί την κοινωνία των ανθρώπων στην ύπαρξη και στην ευπραξία.

Ο έρωτας δεν είναι μόνον δίκαιος, φρόνιμος και ανδρείος, είναι συγχρόνως και σοφός, θα συνεχίσει ο Αγάθων να υποστηρίζει.

Η σοφία του έρωτα αποδεικνύεται από τη δύναμη που έχει να κάνει κάποιον άλλον δημιουργό μόλις αυτόν αγγίζει, έστω κι αν πρωτύτερα δεν είχε αυτήν την δυνατότητα .

Αλλά μήπως δεν είναι **του έρωτα σοφία η ζωντανή των όντων δημιουργία;**

Επίσης δεν γίνεται περίφημος και λαμπρός τεχνίτης, όποιος πάρει για δάσκαλό του αυτόν τον έρωτα ή δεν μένει στο σκοτάδι όποιον ο έρωτας δεν αγγίζει⁹;

Από αυτόν τον έρωτα λοιπόν, πρέπει να διακατέχεται και ο ηγέτης της κοινωνίας των ανθρώπων, ώστε να μπορεί να κινεί, να δημιουργεί, να μεριμνά και να συντηρεί την κοινωνία των ανθρώπων στην ύπαρξη και στην ευπραξία.

Από τον έρωτα πρέπει ο ηγέτης να κυριευθεί για να προσφέρει στην κοινωνία των ανθρώπων, διότι μόνον όταν αγαπά την κοινωνία των ανθρώπων κινείται και δημιουργεί για το αγαθό αυτής.

Όταν ο ηγέτης αγαπά την κοινωνία τότε είναι φρόνιμος, σώφρονας, δίκαιος, ανδρείος, σοφός και άριστος τεχνίτης της ηγεσίας.

Σε αυτόν τον ηγέτη ουδόλως συντρέχει στις σκέψεις του και στις πράξεις του η δημαγωγία της κοινωνίας προς ίδιον όφελος.

β. Νους Αρχι

Αλλά αν για τον έρωτα μίλησε ως πρωταρχική και άρχουσα του σύμπαντος κόσμου δύναμη, ο ίδιος ο Πλάτων στην κοσμογονία του αποφαίνεται, **ότι χωρίς την «αρχή του Νου» δεν μπορεί να υπάρξει νόμος και τάξη, αρμονία και ισορροπία σ' αυτόν τον κόσμο.**

Επίσης, εάν ο κόσμος αυτός εδώ είναι καλός σημαίνει, ότι και ο δημιουργός πατέρας του είναι αγαθός και ότι, επιπλέον, με αυτό το αιώνιο πρότυπο του αγαθού έφτιαξε αυτόν τον κόσμο.

Ήταν ο δημιουργός αγαθός και στον αγαθό κανείς φθόνος δεν γεννιέται για κανένα πράγμα.

Παρόμοιος είναι ο ρόλος του ηγέτη στα πλαίσια της κοινωνίας.

Ακόμα, διαλογιζόμενος ο Θεός και Δημιουργός βρήκε, ότι κανένα από τα φυσικά και ορατά πράγματα, εάν δεν έχει νου, δεν θα είναι ποτέ σαν σύνολο ωραίο και τέλειο **και ότι νους πάλι είναι αδύνατο να γεννηθεί σε καμία ύπαρξη χωρίς την ψυχή.**

Δηλαδή, είναι αδιανόητο και πρέπει να θεωρείται ως ατύχημα στην κοινωνία να αναδειχθεί ως ηγέτης μία προσωπικότητα χωρίς σοφία και αυτοσυνειδησία.

Ο Πλάτων, όπως είδαμε, εξυμνεί τον έρωτα ως δημιουργό αιτία του σύμπαντος κόσμου, αλλά δεν παραλείπει στις φιλοσοφικές του απόψεις να τονίζει, **ότι είναι στη φύση του έρωτα η έλλειψη, δηλαδή η ανάγκη.**

Ο νους δηλαδή κυβερνά την ανάγκη, με το να την πείθει και να την κατευθύνει προς το άριστο.

Η ανάγκη, λοιπόν, υποχωρούσε στη φρόνιμη πειθώ του νου, ώστε να λάβει το σύμπαν ολόκληρο τη σύσταση αυτή ευθύς εξ αρχής¹⁰.

Αναγκαία επομένως –κατά μεταφορά- η διακυβέρνηση της κοινωνίας από ηγέτη, ο οποίος με την δύναμη της πειθούς, ως επί το πλείστον, να διοικεί τους πολίτες αρμονικά, παρά τις ελλείψεις των αντιθέσεων αυτών και τις ανάγκες που προκύπτουν από αυτές

Έτσι ο Πλάτων αποκλείει την διακυβέρνηση του όλου κόσμου από την δύναμη του αλόγου, του τυχαίου και του συμπτωματικού και συμφωνεί κατ' αρχάς, όπως και ο Αριστοτέλης, με τον Αναξαγόρα, ότι ο νους είναι ο «βασιλιάς» του ουρανού και της γης και με την προϋπόθεση βέβαια, ότι η σοφία του νου συνυπάρχει με την ερωτική δύναμη της ψυχής.

Αυτή ακριβώς η συνύπαρξη συμβαίνει και στη φύση του Δία, αρχηγού των θεών, δηλαδή ενυπάρχει η βασιλική ψυχή με τον βασιλικό νου¹¹.

Εφόσον στον αρχηγό των θεών συμβιώνουν ο έρωτας με τον νου, γιατί να μην συμβαίνει το ίδιο και στον αρχηγό των ανθρώπων, να ενυπάρχει στη φύση του η δύναμη με τη σοφία;

Η απάντηση δόθηκε πάλι από τον Πλάτωνα με την πρόταση του «Φιλοσόφου-Βασιλιά» στην «Πολιτεία» αρχικά, αλλά και στους «Νόμους» τελικά, όπου κυρίαρχοι είναι οι άριστοι νόμοι, τους οποίους καλούνται να εφαρμόζουν οι καθημερινά εναλλασσόμενοι κυβερνήτες.

Αλλά και σήμερα, οι απόφοιτοι Αξιωματικοί, από τις Ανώτατες Στρατιωτικές Ακαδημίες, φέρουν το έμβλημα της Θεάς Αθηνάς, σύμβολο της σοφίας και της δύναμης, διότι ο μύθος την φέρει να γεννιέται πάνοπλη από την κεφαλή του Δία.

γ. Η Αρμονία του Δυϊσμού

Αγαθό, λοιπόν, αποτελεί η συμβίωση του δυϊσμού του έρωτα και του νου, της δύναμης και της σοφίας και είναι αγαθόν διότι κάνει την ύπαρξη πληρέστερη και τελειότερη.

Με αυτό το οντολογικό περιεχόμενο οδηγείται ο Πλάτων να διατυπώσει τον λόγο, ότι συντίθεται το αδιαίρετο με το διαιρετό, το άπειρο με το πεπερασμένο, για να φτιάξουν τη ζώσα ψυχή, την ψυχή της κίνησης και της δημιουργίας, στην οποία με τέχνη άρχει ο νους, η επιμέλεια και ο νόμος, ενώ τα σώματα άρχονται απ' αυτήν.

Όλον τον κόσμο διοικεί η ψυχή μέσω του νου!

Συντονιστής όμως για την αρμονία αυτών των αντιθέτων είναι συνολικά ο νους της ψυχής.

Ο Πλάτων όμως δεν παραλείπει να τονίζει, ότι στην διοίκηση και στη μέριμνα του Θεού οφείλεται αυτή η εντελέχεια όλων των πραγμάτων¹².

Αυτό το αγαθόν της επάρκειας, της αυτάρκειας και της τελειότητας όλου του κόσμου, **έχει ως επιδίωξη και σκοπό τη σύνθεση του δυϊσμού της φύσης, προκειμένου ο κόσμος όλος να είναι σε αρμονία και ευδαιμονία.**

Όπως είναι σκοπός και η «εντελέχεια», κατά τον Αριστοτέλη, από την δράση των εναντίων «δυνάμει» και «ενεργεία» στα φυσικά πράγματα, αλλά και χάριν της «ευδαιμονίας» των ανθρώπων από τις δυνάμεις του νου και της ψυχής., κατά τις πράξεις αυτών.

Επίσης και ο Ηράκλειτος, ο κατ' εξοχήν φιλόσοφος των αντιθέτων, που θεωρεί αυτά ως υπεύθυνα των πολεμικών συγκρούσεων, αυτά πάλι τα αντίθετα θέτει να λειτουργούν μεταξύ τους αρμονικά, υπό τον έλεγχο του «Λόγου»¹³.

Η Αριστοτελική ευδαιμονία των αρχομένων είναι ο τελικός και καθοριστικός σκοπός κάθε αρχής, κάθε ηγέτη.

Αυτός, όμως, ο ωραίος σκοπός του ηγέτη επιτυγχάνεται μόνον με τον έρωτα αυτόν προς τους αρχομένους.

Έρωτας, λοιπόν, είναι και η σύνθεση αρχής και αρχομένων **και ο οποίος είναι αποτελεσματικός μόνον με την εφαρμογή, εκ μέρους του σοφού ηγέτη, της τέχνης του «στιμονιού» και του «υφαδιού», όπως ο ίδιος ο Πλάτων υποστηρίζει¹⁴.**

Άρα ο δυϊσμός δεν είναι μόνον οντολογικό, υπαρξιακό και ηγετικό αγαθό μέσω της αρμονίας, είναι συγχρόνως και τέχνη ηγεσίας και κυβέρνησης των αρχομένων, χάριν της ενότητας και της ευδαιμονίας αυτών.

Αυτή την τέχνη του «στιμονιού» και του «υφαδιού», που ο Πλάτων προτρέπει να εφαρμόζει ο ηγέτης στον «Πολιτικό, ο δε Αριστοτέλης μετατρέπει σε πράξη με την εφαρμογή του «μέτρου της μεσότητας» και «του ορθού λόγου», στις αντικρουόμενες καταστάσεις των διαλόγων, προκειμένου να καταλήξουν σε κάποιο αμοιβαία αποδεκτό συμπέρασμα¹⁵.

Αξίζει όμως να τονισθεί, ότι ο Πλάτων στην «Πολιτεία» χαρακτηρίζει ως άφρονες αυτούς που δεν καταλήγουν σε κάποια συμφωνία, ασφαλώς με τον παραπάνω λόγο του Αριστοτέλη.

Γι αυτόν τον λόγο, ο Πλάτων καταγγέλλει τους επαγγελματίες Σοφιστές, οι οποίοι, με τέχνη, διαστρεβλώνουν πλαστογραφώντας την αλήθεια με σκοπό την απάτη προς ίδιον όφελος¹⁶.

Τελικά, τη συμμετρία των αντιθέτων της ουσίας του κόσμου αναζητούν οι σύγχρονοι Φυσικοί επιστήμονες, τόσο στο όλον του σύμπαντος όσο και στα ελάχιστα σωματίδια στο μεγάλο εργαστήριο του CERN.

Αυτή η συμμετρία των αντιθέτων είναι που λειτουργεί και διατηρεί την αρμονία σε κάθε δημιουργία και στο σύνολο του φυσικού κόσμου.

4. Συμπέρασμα

Η καταχώρηση στην παρούσα εργασία αποσπασμάτων, ως επί το πλείστον από τα έργα του Πλάτωνος, έστω και αν διατυπώνονται με έναν μεταφορικό λόγο, δεν παύουν όμως να καταδεικνύουν, όχι μόνο τις σκέψεις του για την δημιουργία του κόσμου και τις αρχές λειτουργίας αυτού, αλλά συγχρόνως αποκαλύπτουν και την προέκταση ισχύος αυτών στην κοινωνία των ανθρώπων.

Αυτός, εξ άλλου, υπήρξε ο Πλάτων, δημιουργούσε την «Πολιτεία» του με τα πρότυπα που ισχύουν στον «Ουρανό».

Έτσι λοιπόν, με άνεση, από τις παραπάνω σκέψεις του Πλάτωνος, εξάγεται το συμπέρασμα, ότι τόσο ο πολιτικός όσο και ο στρατιωτικός ή και οποιασδήποτε άλλης μορφής ηγέτης, πρέπει να διακατέχεται από ουσιαστική **αγάπη** προσφοράς προς τους πολίτες χάριν της ευδαιμονίας αυτών.

Ως επίσης να έχει τα προσόντα ώστε να λαμβάνει αποφάσεις με **σωφροσύνη** και **τόλμη**, εναρμονίζοντας **αντιτιθέμενα** προς επίλυση προβλήματα προς την ορθή κατεύθυνση.

5. Επετειακός Επίλογος

«Το γένος των Ελλήνων... και δυναμισμό έχει και διάνοιαν και γι αυτό και ελεύθερον είναι και άριστον πολιτικόν βίον διάγει και έχει την δύναμη να κυριαρχεί επί πάντων, μόνον εάν είναι ενωμένον».

Αριστοτέλης. Πολιτικά.

Άρης Διαμαντόπουλος
Υπ/γος ε.α. / Δρ Φιλοσοφίας

Σημειώσεις - Σχόλια

1. Μεταξύ των άλλων για τον Πλάτωνα έχουν μιλήσει:
 - Κωνσταντίνος Γεωργούλης. Εισαγωγή - Μετάφραση «Πολιτείας» του Πλάτωνα.
 - Δημήτριος Γληνός. Εισαγωγή - Μετάφραση του «Σοφιστή» του Πλάτωνα.
 - George Sabine. Η Ιστορία των Πολιτικών Επιστημών.
 - Α.Ε. Taylor. Πλάτων. Ο Άνθρωπος και το έργο του.
2. Πλάτων, «Πολιτεία» Περί Φυλακικής Τέχνης. 428β - 429α.
Πλάτων, «Πολιτικός». Περί Πολιτικής Επιστήμης 460 c.
3. Πλάτων, «Πολιτεία» 412c.
4. Αριστοτέλης «Πολιτικά» 1252 α/30 – 1252b.
5. Πλάτων, «Μένων», «Λάχης», «Πολιτεία», «Πολιτικός», «Νόμος». Η εξελικτικότητα των απόψεων του Πλάτωνα για το Ήθος του Ηγέτη.
Άρης Διαμαντόπουλος, Φιλοσοφία Ηγεσίας, Το Ήθος του Ηγέτη στον Πλάτωνα. Η Εξελικτική Πλατωνική Δυναμική. Σελίδες 6 - 8.
6. Πλάτων, «Κρατίλος» 401d.
7. Πλάτων, «Νόμος» 893β - 894ε, 895b, 89d.
 - Άρης Διαμαντόπουλος. Κύματα ο κόσμος. Η ζωή και κατ' επέκταση η ψυχή σύμφωνα με προσωπική θεωρία τοποθετείται στο Ηλεκτρικό Δυναμικό των Κυττάρων, τ' οποίον παρουσιάζει το γνώρισμα της αυτοκινησίας σύμφωνα με τις απόψεις του Πλάτωνα.
8. Πλάτων, «Συμπόσιο» 186a, 187a, 188d, 195c.
9. Πλάτων, «Συμπόσιο», 193d, 196b - 197b, 200ε.

10. Πλάτων, «Τίμαιος», 29α, 29ε, 30α, 34ε, 48α.
 Πράγματι, ο Πλάτων στο έργο του «Τίμαιος», το οποίον είναι το κατ' εξοχήν «Περί Φύσεως» έργο του, ομιλεί για την δημιουργία του κόσμου και για τα φυσικά όντα, με έμφαση τονίζει τον Θεό ως Δημιουργό τους.
 Θα μπορούσε να υποστηριχθεί, ότι κάτι ανάλογο μπορεί να συμβαίνει και με τον Αριστοτέλη, παρ' όλα τα πολλά στοιχεία που ελλείπουν γι' αυτό το θέμα, πλην όμως στα «Φυσικά» του έργα, τα οποία διασώθηκαν, δεν παραλείπει να σημειώνει την ύπαρξη του Θεού.
11. Πλάτων. «Φίληβος», 28d, 28c, 30α - 31α.
 Ηλιος. Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό. Αρχαίο Ελληνικό Πνεύμα. Αναξαγόρας. Σελίδες 226 - 230.
 Άρης Διαμαντόπουλος. «Οι Έλληνες Φιλόσοφοι και η Φυσική». 6^ο Τόμος.
 Ο Αναξαγόρας. Δημοσιεύεται ηλεκτρονικά.
 Οι Προσωκρατικοί φιλόσοφοι. G.S. Kirk - J.E. Raven - M. Schofield.
 Μετάφραση Δημοσθένης Κούρτοβικ. Αναξαγόρας ο Κλαζομένος. Σελίδες 369 - 376.
 Σημείωση 264.
12. Πλάτων, «Νόμοι» 892α, 896 b-d, 896ε, 899α, 905ε.
13. Πλάτων, «Τίμαιος» 33d και Αριστοτέλης: «Φυσικά», Μεταφυσικά» και «Περί Ψυχής».
 Άρης Διαμαντόπουλος. Οι Έλληνες Φιλόσοφοι και η Φυσική». 3^ο Τόμος.
 Ο Ηράκλειτος. Δημοσιεύεται ηλεκτρονικά.
14. Πλάτων, «Πολιτικός» 309d, 309 ε, 310^α Φιλοσοφία Ηγεσίας.
 Το Ήθος του Ηγέτη στον Πλάτωνα. Άρης Διαμαντόπουλος. Αρχές και Τέχνη Ηγεσίας. Η Τέχνη της Ενότητας. Σελίδες 175 - 177.
15. Αριστοτέλης. «Ηθικά Νικομάχεια». Μετάφραση-Σχόλια Ανδρέας Δαλέζιος.
 Εκδόσεις Πάπυρος. Αθήνα 1975.
 Μπαρμπαρούση Χριστίνα. Η θεωρία των Παγνίων. Περιοδικό «Προβληματισμοί» του ΕΛ.Ι.Σ.ΜΕ. 93^ο Τεύχος. Αθήνα 2018.
16. A.E. Taylor. Πλάτων, ο Άνθρωπος και το Έργο του. Σοφιστής. Σελίδα 448.
 Μετάφραση Ιορδάνης Αρζόγλου. Εκδόσεις Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης. Αθήνα 2009.
17. Το παρόν κεφάλαιο, Φιλοσοφία Ηγεσίας, αποτελεί διαμορφωμένο κείμενο από το σύγγραμμα του ίδιου με τίτλο: «Ο Πλατωνικός Ηγέτης». Εκδόσεις «Δεσμός». Πειραιάς 2012. Υπάρχει σε Δημόσιες, Πανεπιστημιακές κλπ Βιβλιοθήκες.